

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування факультету)

Кафедра практичної та клінічної психології

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Психологічні фактори формування індивідуальної кар'єри під час визначення професійного шляху майбутніх психологів»

(тема кваліфікаційної роботи українською мовою)

«Psychological factors of individual career formation when determining the professional path of future psychologists»

(тема кваліфікаційної роботи англійською мовою)

Виконав(ла): здобувач(ка) денної/**заочної** форми навчання спеціальності 053 Психологія

(код, назва спеціальності)

Освітня програма _____

(назва)

Капоріна Катерина Валеріївна

(прізвище, ім'я, по-батькові здобувача)

Керівник д. філософ. з психол. ст. викл Кологривова Н.М.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали) (підпис)

Рецензент к.політ. н, доц.каф.соц.роботи Хлівнюк Т.П.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри

№ ____ від ____ . ____ . 2024 ____ р.

Завідувач(ка) кафедри

(підпис)

ПСЯДЛЮ Едуард

(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № __ від ____ . ____ . 2024 _ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАР'ЄРИ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ШЛЯХУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	6
1.1. Поняття кар'єри майбутнього психолога та оцінка її значущості.....	6
1.2. Теоретичні підходи до вивчення процесу визначення професійного шляху майбутніх психологів	12
1.3. Характеристика особливостей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів	17
Висновки до першого розділу:	23
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАР'ЄРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	25
2.1. Огляд методик дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів.....	25
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів	31
2.3. Рекомендації для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти	37
Висновки до другого розділу	42
ВИСНОВОК	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	49
ДОДАТКИ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Професійне самовизначення студентів є ключовим фактором у формуванні їхньої індивідуальної кар'єри та загального життєвого стилю, включаючи особисті цінності. Цей процес допомагає студентам виявляти свої сильні сторони, зацікавленості та прагнення, ураховуючи різноманітні зовнішні та внутрішні фактори. Він сприяє усвідомленому вибору кар'єрного напрямку, що веде до задоволення від власної діяльності та досягнення професійної гармонії.

Самовизначення особливо важливе для студентів-психологів, оскільки воно впливає не лише на їхню майбутню професію, але й на особистісний та професійний розвиток. Цей процес дозволяє студентам ідентифікувати свої інтереси та ключові характеристики, які визначають їхній професійний шлях, при цьому зберігаючи мотивацію та ентузіазм в навчанні. Він також забезпечує баланс між особистими амбіціями та вимогами сучасного ринку.

Важливо, що професійне самовизначення допомагає студентам-психологам не лише вибрати спеціалізацію, але й адаптуватися до вимог професії, що сприяє їхній здатності ефективно функціонувати в професійному середовищі. Врахування особистих потреб та специфіки роботи у психології є критично важливим для підготовки майбутніх фахівців, здатних відповідати високим стандартам і змінам у цій галузі.

Актуальність теми обумовлена кількома факторами. По-перше, сучасний ринок праці демонструє зростаючий попит на добре підготовлених психологів, що робить питання їхнього професійного самовизначення особливо важливим. По-друге, швидкі соціальні, технологічні та економічні зміни впливають на вимоги до професійних навичок, необхідних для ефективного входження в професію, підкреслюючи важливість чіткого розуміння професійних цілей і амбіцій у студентів-психологів. Останнім чинником є необхідність врахування психологічних

аспектів, які впливають на процес самовизначення. Знання цих факторів може сприяти кращому вибору кар'єрного шляху та забезпечити успішний професійний розвиток молодих фахівців у майбутньому.

Мета дослідження. Провести теоретичний аналіз та дослідження характерних рис формування індивідуальних кар'єрних траєкторій у майбутніх психологів під час їх професійного самовизначення.

Відповідно до мети **завдання дослідження** нами були визначені наступні завдання:

- проаналізувати поняття індивідуальної кар'єри майбутнього психолога та оцінка її значущості;
- розглянути теоретичні підходи до вивчення процесу визначення професійного шляху майбутніх психологів;
- дослідити характеристику особливостей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів;
- визначити методи та методики дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів;
- проаналізувати результати емпіричного дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів;
- розробити рекомендації для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти

Об'єкт дослідження: психологічні фактори формування індивідуальної кар'єри.

Предмет дослідження: вплив психологічних чинників на процес визначення професійного шляху майбутніх психологів.

Методики дослідження:

1. Вивчення кар'єрних орієнтацій («Якоря кар'єри») (Е. Шейн, адаптація В. О. Чикер й В. Е. Винокурової);
2. Методика професійного самовизначення Джона Голланда

3. Морфологічний тест життєвих цінностей, розроблений В.Ф. Соповим та Л.В. Карпушиною.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що отримані результати та розроблена програма можуть бути корисні для сучасних університетів як засіб підтримки та спонукання процесу формування індивідуальних кар'єрних траєкторій у майбутніх психологів під час їх професійного самовизначення.

Структура роботи:

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг кваліфікаційної роботи складає 64 сторінки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАР'ЄРИ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ШЛЯХУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Поняття кар'єри майбутнього психолога та оцінка її значущості

Професійний розвиток молоді тісно пов'язаний з розумінням та визначенням їхніх професійних цілей, осмисленням ключових етапів цього шляху, встановленням критеріїв успіху та необхідних умов для досягнення результату. Важливою частиною цього процесу є формування готовності студентів до вступу в професійну кар'єру, що включає в себе розвиток не лише фахових знань та навичок, але й особистісних якостей та соціальних компетенцій, необхідних для успішної реалізації у вибраній сфері діяльності.

Професійний розвиток студентів, які обирають психологію як свою майбутню професію, має свої особливості та вимоги. Крім засвоєння теоретичних знань та навичок, вони повинні розвивати емпатію, вміння працювати зі складними психологічними ситуаціями, а також вміння ефективно спілкуватися з різними людьми. Важливим аспектом є також практичний досвід, отриманий через стажування, проходження практикумів та роботу в спеціалізованих психологічних центрах або установах.

На наш погляд аналіз проблематики професійного розвитку особистості передбачає розгляд поняття кар'єри та особливостей її побудови. *Кар'єра* визначається як професійний шлях до досягнення успіху, що включає рух по службових сходинках, досягнення престижного соціального статусу та визнання у суспільстві. У соціальній психології та психології професійної діяльності кар'єра розглядається як індивідуальний шлях, який складається з установок і поведінки, пов'язаних з досвідом та активною діяльністю протягом усього життя [30].

Сучасні науковці висловлюють різноманітні погляди на поняття та значення кар'єри. Так, В. Лозовецька підкреслює важливість кар'єри як

чинника успіху та задоволення від професійної діяльності, вказуючи на те, що кар'єра може бути ключовим аспектом самореалізації та вдосконалення особистості [22].

Науковиця О. Віткоська звертає увагу на роль соціокультурних чинників у формуванні кар'єрних траєкторій, відзначаючи значення спадщини, соціальних умов та можливостей для розвитку [7].

Сучасні наукові дослідження структури та етапів кар'єрного розвитку розглядають кар'єру як послідовний процес, що складається з декількох фаз:

- початковий етап(старт кар'єри);
- етап розвитку та зростання;
- етап збереження та стабілізації;
- фаза відступу або переосмислення.

Початковий етап полягає в обиранні професійного шляху та початку кар'єри, де особа набуває початковий досвід і встановлює професійні контакти. На етапі розвитку та зростання відбувається активне самовдосконалення та отримання нових навичок. Після досягнення певного рівня стабільності в кар'єрі настає фаза збереження та стабілізації. Проте, з часом може виникнути фаза відступу або переосмислення, коли особа переоцінює свої професійні цілі та може прийняти рішення про зміну кар'єрного напрямку або початок нового етапу свого кар'єрного розвитку [27].

Крім того, деякі дослідження спрямовані на виявлення ключових факторів, які впливають на успішний професійний шлях, це включає в себе аналіз особистісних характеристик, внутрішніх мотивацій, зовнішніх умов і можливостей, які сприяють або заважають професійному розвитку. Так, в праці Н. Ляховченко та В. Петрук зазначаються фактори, що впливають на успішний професійний шлях та включають різноманітні аспекти, які можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. Особистісні характеристики, такі як рівень самодисципліни, комунікативні навички та лідерські якості, грають важливу роль у досягненні успіху в обраній сфері діяльності. Внутрішня мотивація,

що виникає з внутрішніх переконань, цінностей та задоволення від виконаної роботи, також є важливим фактором. Окрім того, зовнішні умови та можливості, такі як економічні умови, ринкові тенденції та доступність ресурсів, можуть створювати сприятливі або важкі умови для розвитку кар'єри [23].

Зважаючи на те, що кар'єра майбутніх психологів є складним шляхом, важливо розглянути ключові мотиви, які стимулюють їх до активної діяльності та досягнення конкретних цілей.

Так Н. Мосол у своїй праці, яка присвячена формуванню особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога зазначає:

- по-перше, велике значення має мотивація досягнення успіху та визнання в обраній галузі. Майбутні психологи прагнуть досягти великих успіхів у своїй професійній діяльності та бути визнаними фахівцями у своїй галузі. Це надихає їх на постійне вдосконалення, пошук нових знань і навичок, а також на розвиток як професіоналів.

- по-друге, важливим мотивом є бажання забезпечення матеріального благополуччя та фінансової стабільності. Майбутні психологи розуміють, що успішна кар'єра може принести їм не лише визнання, але й достатній рівень доходу, який забезпечить їхню матеріальну безпеку та комфортне життя.

- по-третє, мотивація досягнення особистого зростання та розвитку навичок грає важливу роль у кар'єрному рості майбутніх психологів. Вони прагнуть постійно вдосконалювати свої знання, розвивати нові навички та вміння, щоб стати експертами у своїй галузі та виконувати свою роботу на високому рівні.

- По-четверте, внутрішня потреба в особистій задоволеності та внутрішній гармонії в процесі професійної діяльності є важливим фактором, який мотивує майбутніх психологів до вибору та розвитку у цій сфері. Вони прагнуть займатися роботою, яка приносить їм задоволення та внутрішню

насагу, що є важливим аспектом у підтриманні високого рівня мотивації та ефективності у професійній діяльності [28].

Існує кілька різних способів класифікації типів кар'єри, і вони можуть відрізнятися в залежності від критеріїв, що використовуються. Однак, загалом прийнято виділяти наступні основні види кар'єр:

- вертикальна кар'єра - це тип кар'єри передбачає зростання в ієрархічній структурі організації, наприклад, від позиції молодшого спеціаліста до менеджера з вищими повноваженнями;
- горизонтальна кар'єра - вона описується розширенням обов'язків і компетенцій в межах тієї ж самої рівній позиції, без зміни рівня ієрархії. Наприклад, спеціаліст може розвивати свої навички в різних напрямках своєї сфери без зміни статусу;
- горизонтально-вертикальна кар'єра - цей тип передбачає комбінацію зростання в ієрархічній структурі організації і розширення функціональних обов'язків. Він може включати як підвищення рівня, так і розширення впливу та обов'язків;
- стратегічна кар'єра – підхід, який полягає в систематичному плануванні кар'єри, зосередженому на досягненні конкретних професійних цілей і побудові шляху до успіху. Це може включати здобуття певної кваліфікації, розвиток певних навичок, а також роботу над особистим розвитком.

В майбутніх психологів можна виділити різні види кар'єрного розвитку, які відображають їхні професійні та особисті амбіції. Деякі з найбільш розповсюджених видів кар'єри для майбутніх психологів можна віднести:

- дослідницьку кар'єру, де майбутні психологи обирають шлях дослідження проводячі наукові дослідження з різних аспектів психології, включаючи когнітивну психологію, соціальну психологію та інші галузі;
- організаційну кар'єру, де майбутні психологи обирають кар'єру в сфері організаційної психології та вони працюють з компаніями та організаціями, допомагаючи вирішувати проблеми персоналу, підвищувати

ефективність командної роботи та розвивати стратегії управління персоналом;

- освітню кар'єру, де майбутні психологи обирають шлях освіти, де вони можуть працювати як вчителі, наукові працівники або консультанти в університетах, коледжах або навчальних центрах, надаючи навчальні та консультативні послуги студентам і педагогам;

- практичну кар'єру яка включає безпосередню роботу з клієнтами або пацієнтами для надання психологічної допомоги, порад та терапії [3].

Слід підкреслити, що ключовим кроком до успішної професійної кар'єри є обдуманий вибір професії. Розв'язання цієї задачі базується на аналізі ряду факторів.

Перший фактор полягає в глибокому розумінні світу професій та вимог, що ставляться до особи, яка обирає конкретну сферу діяльності. Важливо ретельно вивчити характеристики обраної професії, а також розглянути альтернативні варіанти.

Другий фактор передбачає правильне визначення власних інтересів і здібностей, оцінку власних можливостей, фізичного стану, а також відповідність вимогам обраної сфери.

Третій фактор, який слід врахувати при виборі професії, - це розгляд можливостей кар'єрного зростання та розвитку у вибраній галузі. Важливо визначити, які можливості для професійного зростання пропонує обрана сфера діяльності, чи існують шляхи розвитку та підвищення кваліфікації, а також наявність перспектив для кар'єрного росту та досягнення поставлених цілей. Для багатьох людей важливо не лише вибрати професію, що відповідає їхнім потребам і інтересам, але й мати можливість розвиватися в цій галузі та досягати нових висот у своїй кар'єрі. Тому врахування цього фактору є важливим етапом в процесі прийняття рішення про майбутнє заняття.

Четвертий фактор, який варто розглянути, - це аналіз ринку праці та перспектив зайнятості у вибраній сфері. Важливо дослідити попит на

спеціалістів у даній області, рівень конкуренції на ринку праці, а також зарплатні умови та можливості знайти роботу у різних регіонах чи країнах.

Вчені провели аналіз кар'єрних уподобань у чоловіків і жінок. Отримані дослідження показують, що чоловіки частіше виявляють інтерес до керівництва, підприємництва та розв'язання сучасних викликів, тоді як жінки віддають перевагу професійній компетентності, автономії, стабільності, відданості справі та гармонії у житті.

У цьому контексті американський дослідник Д. Сьюпер вперше запропонував психологічну класифікацію кар'єр, враховуючи відмінності між чоловічими та жіночими типами. Він виділив певні кар'єрні траєкторії, які включають чергування професійних викликів і періодів стабільної роботи та описані наступним чином:

- *лінійна траєкторія* цей тип кар'єрного руху характеризується послідовним підвищенням по службовій лінії без значних змін напрямку чи перерв у кар'єрному зростанні;
- *альтернативна траєкторія* у цьому випадку людина обирає нестабільний шлях, який включає часті зміни робочих місць чи професійних напрямків;
- *перервана траєкторія* така кар'єрна траєкторія включає періоди стабільної роботи, які перериваються періодами, коли особа виходить з активного професійного життя, наприклад, для виховання дітей чи отримання освіти;
- *підвищена траєкторія* у цьому випадку кар'єра розвивається відносно швидко, з періодичними стрибками у кар'єрному рості, такими як прискорений перехід до більш високих посад або збільшення відповідальностей;
- *стабілізована траєкторія* цей тип траєкторії характеризується довготривалим перебуванням на одній посаді без значних змін чи просування в кар'єрі [39].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що кар'єрний розвиток є складним та багатогранним процесом, який визначається багатьма факторами, включаючи особистість, професійні уподобання, ринкові умови та соціокультурні чинники. Розуміння різних типів кар'єрних траєкторій допомагає краще зрозуміти та підтримувати індивідуальний професійний розвиток людей з урахуванням їхніх унікальних потреб та обставин.

1.2. Теоретичні підходи до вивчення процесу визначення професійного шляху майбутніх психологів

Сучасний час ставить особливо гостру проблему професійного самовизначення молоді. Це викликано різноманітними соціально-економічними процесами, які відбуваються в нашій країні. Зменшення кількості бюджетних місць у вищих навчальних закладах та постійне зростання вартості платних освітніх послуг підштовхують молодь приймати рішення щодо навчання, не лише на підставі професійних уподобань, але й з урахуванням економічних обставин.

У такій ситуації важко здійснювати свідомий вибір професії, адже студенти часто змушені враховувати фінансові аспекти. Це може призводити до того, що випускники закладів вищої освіти навіть при свідомому виборі спеціальності не можуть знайти роботу за фахом. В таких умовах зростає зацікавленість у вирішенні проблеми професійного самовизначення та реалізації в професії.

Зарубіжні психологи активно досліджували питання визначення професійного шляху. Існує безліч підходів до вивчення психологічних аспектів професійного вибору та становлення особистості, але найбільш широко поширеними є два основних: з позицій теорії рис та факторів і з позицій теорії розвитку. Ці теоретичні підходи утверджують парадигму дослідження та практичної роботи у галузі професійної орієнтації [38;39;40]

Представники теорії рис та факторів внесли значний внесок у розвиток профорієнтації та дослідження професійного вибору. Ця теорія допомогла сформулювати основні принципи, які пояснюють, яким чином люди обирають свою професію. Для практичного застосування цих принципів були розроблені методи діагностики, консультаційні та корекційні методи і системи. За допомогою цієї теорії було проведено значні дослідження, класифікація професій, складання професіограм, а також розроблено принципи та схеми професійного відбору та підбору.

Різні автори мають різний погляд на поняття «професійне самовизначення». За думкою Н. Ошуркевич професійне самовизначення - це процес вибору індивідом свого професійного шляху, який визначається психологічними і соціальними факторами [29].

Л. Петриченко вбачає в професійному визначенні внутрішню позицію людини, яка полягає в розумінні свого місця в суспільстві та відносин до професійної сфери. Це складний процес формування усвідомлення відносин до цілей трудової діяльності та шляхів їх досягнення, а також розвитку навичок, знань і духовних можливостей [31].

За закордонними авторами, процес професійного самовизначення складається з кількох етапів і включає у себе пошук цінностей та сенсу в професійній діяльності. Цей процес можна розглядати як послідовність кроків, які індивід повинен пройти для того, щоб зрозуміти свої власні потреби, інтереси та цінності, а також визначити, яка професійна сфера відповідає його особистісним характеристикам і мотивації.

Перший етап може включати в себе самопізнання, аналіз власних інтересів, навичок і цінностей. Другий етап може включати дослідження різних професійних напрямків та оцінку їх відповідності особистим пріоритетам. Третій етап може включати прийняття рішення щодо обраної професії та розробку стратегії для досягнення професійних цілей. В кожному з цих етапів індивід може зустрічати виклики та зміни, що впливають на його процес самовизначення.

Встановлення себе як професіонала залежить від різноманітних факторів, які можна узагальнити в дві категорії: суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні фактори включають бажання, мотивацію, ставлення до певної професії, індивідуальні інтереси та особливості характеру особистості. Об'єктивні фактори охоплюють такі аспекти, як стан здоров'я, рівень освіти, умови життя та виховання. Врахування цих факторів є важливим для розуміння та визначення індивідуального шляху кожної особистості у професійній сфері. Суб'єктивні пристрасті та цінності можуть направляти вибір конкретної кар'єри, відображаючи бажання та прагнення особистості. З іншого боку, об'єктивні фактори, такі як рівень освіти та стан здоров'я, визначають доступні можливості та обмеження, які можуть впливати на професійний розвиток. Розуміння взаємодії між цими факторами допомагає індивідууму здійснювати більш обдумані та відповідальні вибори у процесі професійного самовизначення.

Професійна орієнтація також відіграє важливу роль у процесі професійного самовизначення. Вона допомагає індивідуумам зрозуміти свої інтереси, навички, цінності та переваги, що в свою чергу сприяє вибору відповідної професії. Перш за все, професійна орієнтація допомагає особі усвідомити свої власні сильні та слабкі сторони, що є важливим кроком у процесі визначення підходящого напряму кар'єри. Вона допомагає зосередитися на тих галузях, які відповідають її навичкам та здібностям, що може значно полегшити подальший вибір професійного шляху.

Крім того, професійна орієнтація допомагає особі отримати уявлення про різноманітність можливих професій та шляхів досягнення кар'єрних цілей. Це дозволяє розглядати різні аспекти кожної професії та зробити обдуманий вибір. Нарешті, професійна орієнтація може надати доступ до різноманітних ресурсів, таких як кар'єрні консультанти, тести професійних інтересів та інші інструменти, які допомагають індивідууму зробити інформований та обгрунтований вибір у своїй професійній діяльності.

Процес професійного самовизначення нерозривно пов'язаний із загальним розвитком особистості та конкретною діяльністю чи професією. Важливо розуміти, що цей процес є динамічним і змінюється на різних етапах життя людини. Наприклад, на початкових етапах самовизначення може переважати дослідження власних інтересів та здібностей, тоді як на пізніших етапах акцент може зміщуватися на реалізацію цілей та набуття необхідного досвіду у вибраній сфері. Таким чином, специфіка процесу професійного самовизначення залежить від конкретної діяльності та стадії розвитку особистості [12].

Однією з головних цілей нашого дослідження є розуміння та виявлення цінностей, які пов'язані з вищою освітою та визначають важливість навчання у вищому навчальному закладі. Розглядаючи ці аспекти, ми можемо визначити певні фактори, які утворюють основу для оцінки важливості вищої освіти в житті. До таких факторів можна віднести:

- професійні можливості, адже існує переконання, що вища освіта розширює коло можливостей для кар'єрного зростання та особистісного розвитку. Це включає отримання високооплачуваної роботи, можливості професійного зростання, а також доступ до спеціалізованих сфер та ринків праці;
- соціальний статус, так як вища освіта часто вважається знаком соціального престижу. Отримання ступеня вищої освіти може підвищити соціальний статус особи та її статус у суспільстві.
- особисті інтереси та цінності, зважаючи на те, що багато людей вважають вищу освіту важливою для самореалізації та задоволення особистих цінностей. Освіта дозволяє їм розвивати свої здібності, поглиблювати знання у вибраній сфері та реалізовувати власні таланти;
- економічні переваги, адже однією з головних причин отримання вищої освіти є можливість отримання вищого рівня заробітної плати. Люди, які мають вищу освіту, зазвичай мають більше можливостей для отримання високооплачуваних робочих місць.

Процес навчання у вищому навчальному закладі має визначати у студента ключовий стимул, який сприяє досягненню успіху в засвоєнні матеріалу та усвідомленню необхідності вибору даної професії для самореалізації. Керування процесом формування професійної ідентичності студента у вищому навчальному закладі стане більш ефективним, якщо будуть враховані найзначущі механізми цього процесу. Перш за все, це включає формування професійної самосвідомості студента. Уявлення студентом про себе як майбутнього фахівця є основою для самоконтролю, саморегуляції поведінки, самовиховання та планування діяльності відповідно до власних здібностей[8].

Повертаючись до основного задання даного пункту дослідження та визначення професійного шляху майбутніх психологів ми пройшли до висновку, що даний процес передбачає виявлення та усвідомлення індивідом своїх професійних цілей та напрямків розвитку у сфері психології. Це включає у себе не лише вибір конкретної професійної діяльності, але й розуміння особистими якостями, інтересами, цінностями та мотиваціями, які лежать в основі цього вибору. Професійний шлях також передбачає планування кар'єрного росту, визначення основних етапів розвитку у професійній сфері, а також здійснення вибору щодо спеціалізації та напрямку досліджень у психології. Крім того, визначення професійного шляху включає у себе оцінку ринкових тенденцій, перспектив зайнятості та можливостей для професійного зростання та самореалізації у вибраній галузі психології. Продовжуючи розгляд визначення професійного шляху майбутніх психологів, слід зазначити, що цей процес також включає в себе ознайомлення з різноманітними спеціалізаціями в галузі психології, аналіз вимог ринку праці та потреб суспільства. Крім того, важливо враховувати особисті уподобання, сильні сторони та можливості для розвитку, а також розглядати потенційні перешкоди і виклики, які можуть виникнути на шляху досягнення професійних цілей. Ретельне вивчення цих аспектів допомагає студентам

зробити обдуманий інформований вибір щодо свого професійного майбутнього у психології.

Таким чином, активна участь студентів у навчальному процесі є необхідною умовою для підвищення ефективності їх професійного самовизначення та підтвердження правильності обраного професійного шляху.

1.3. Характеристика особливостей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів

Розвиток сучасного суспільства та використання інноваційних технологій визначають нові вимоги до системи професійної освіти. Ця система повинна готувати фахівців нового покоління, які будуть конкурентоспроможними не лише на внутрішньому, але й на міжнародному ринку праці.

У процесі навчання у вищій школі на студентів покладається обов'язок здобуття практичного досвіду професійної діяльності психолога. Підготовка фахівців у системі професійної освіти передбачає ретельне планування вихідних, кінцевих та проміжних результатів освітньої діяльності. Це неможливо без формування чіткого уявлення про професію у студентів.

На різних етапах професійного навчання майбутні психологи оволодівають різними видами психологічної діяльності, специфічними методами та методиками.

Крім того, професійна підготовка майбутніх психологів включає в себе не лише засвоєння теоретичних знань, але й активну практичну діяльність. Студенти здійснюють практичні вправи, спостереження, участь у психологічних дослідженнях та професійних практиках, що дозволяє їм отримати необхідний досвід і вміння для подальшої успішної роботи у сфері психології.

Важливим етапом розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів є також залучення до роботи з реальними клієнтами або пацієнтами, з якими вони мають можливість застосовувати отримані знання та навички у практичних ситуаціях. Це дозволяє їм набути не лише теоретичний, але й практичний досвід у взаємодії з різними особистостями та ситуаціями, що може бути корисним у подальшій професійній діяльності.

Таким чином, розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів починається з отримання теоретичних знань, але здійснюється через практичні навички та досвід, які вони отримують під час навчання в університеті.

На думку Л. Карамушки процес формування уявлень про майбутню професію є складним і багатогранним. Він залежить від різноманітних факторів, таких як особистісні характеристики, соціокультурне середовище, досвід взаємодії з представниками цієї професії. Авторка наголошує на тому, що процес формування образу професії може бути вплинутий на різні фактори, які варіюються залежно від контексту. Наприклад, у молодших студентів можуть впливати більш романтичні уявлення про професію, тоді як у старших студентів більш вагомий вплив можуть мати практичні аспекти та перспективи кар'єрного зростання [16].

Основними факторами, які впливають на розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів є соціальні норми, стереотипи, власний досвід і враження від роботи в даній сфері, а також сприйняття інших людей про цю професію. Розуміння того, що включає в себе конкретна професія, які навички і знання вона передбачає, які можливості розвитку вона надає, допомагає студентам усвідомити, наскільки відповідна вона їхнім інтересам.

О. Чуйко у своїй роботі зазначає, що розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів включає у себе збір та об'єднання різних інформаційних компонентів, які охоплюють різні аспекти даної сфери діяльності. До цих компонентів можна віднести опис конкретних обов'язків

та функцій, пов'язаних із даною професією, необхідні навички та кваліфікацію, які потрібні для успішної практики, а також перспективи розвитку та можливості кар'єрного зростання. Додатково, формування образу професії враховує особисті вподобання, цінності та мотиваційні аспекти, які впливають на вибір конкретної кар'єрної траєкторії [36].

Д. Закатнов стверджує, що розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів складається під час їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Цей процес охоплює засвоєння фахових знань, відпрацювання практичних навичок і формування професійних цінностей. Під час навчання студенти залучаються до певних видів професійної діяльності, що допомагає їм уявити себе у майбутній професії та розкрити потенційні можливості й виклики, пов'язані з обраною сферою [13].

На етапі професійного навчання відбувається активне формування уявлень про професійну кар'єру. У цей період студенти активно освоюють теоретичні знання, практичні навички та вміння, що стосуються їх обраної професійної сфери. Вони також збагачують свої мотивації та цілі, пов'язані з майбутньою діяльністю в психології.

У цей період розвивається професійна придатність до навчання та практики у вибраній галузі, яка включає набуття не лише теоретичних знань, а й відповідних практичних навичок. Студенти також працюють над розвитком професійно важливих якостей та відповідних особистісних характеристик, які необхідні для успішної реалізації в обраній професії. Цей етап формування образу професії має на меті підготувати майбутніх психологів до високоякісної та успішної професійної діяльності.

Отже, етап професійної підготовки виявляється ключовим у розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів, оскільки саме на цьому етапі надається основний заряд образу професії. Це досягається завдяки цілеспрямованому вивченню знань, освоєнню практичних навичок та умінь, які є важливими для професійної діяльності. Також відбувається

формування професійних мотивів та цінностей, а також уявлень про майбутню професійну діяльність та професійну ідентичність.

Сформований образ професії представляє собою складне соціальне явище, яке пройшло свій шлях розвитку та становлення. За словами О. Моріна, розуміння закономірностей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів у професійному аспекті, виділення ключових етапів цього процесу, їхніх психологічних особливостей, а також визначення найважливіших факторів, які сприяють або гальмують цей процес, дозволить оптимізувати та, можливо, керувати ним [27].

За думкою авторів Л. Подоляка та В. Юрченко розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів залежить від індивідуально-особистісних особливостей, таких як: особливості системи цінностей, рівень розвиненості емпатії та віддача до міжособистісної взаємодії. Автор визначив фактори, що впливають на формування уявлень про професію, до яких відносяться: рівень професійної підготовки, інтерес до різних сфер діяльності, мотивація, а також нахил до самовиявлення та спрямованість на власні або на колективні цілі та емоційність. Ці показники підтверджують значні різниці під час переходу студентів з одного етапу навчання на інший [32].

Дослідження Л. Березовської вказує на те, що розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів залежить від наступних аспектів акмеологічного характеру:

- організаційних, яке включає створення у навчальних закладах професійно-педагогічного оточення як фундаменту для розвитку особистості та підвищення рівня уявлень про професію серед студентів.
- соціально-психологічних, яке включає потреба суспільства у фахівцях, які мають потенціал для самовдосконалення, а також формування в студентів готовності до особистісно-професійного зростання.

- технологічних, які включають проведення діагностики та оцінки індивідуальної динаміки розвитку особистості й професійних навичок молодих людей, а також створення системи професійних знань та умінь [3].

Після ретельного вивчення різних підходів до процесу формування професійного образу слід підкреслити, що цей процес має велике значення для розвитку індивідуальної кар'єри майбутніх психологів. Через ретельне занурення у вивчення психологічної діяльності та виконання практичних завдань, студенти отримують можливість глибше зрозуміти суть майбутньої професії та розвинути свої професійні навички. Важливо також враховувати індивідуальні прагнення та цілі студентів, адже це допомагає збалансувати професійні і особисті аспекти кар'єри, сприяючи гармонійному розвитку майбутніх фахівців у сфері психології.

Так, формування індивідуальної кар'єри майбутніх психологів дійсно є багатоаспектним процесом, який охоплює всі етапи їхнього професійного розвитку та навчання. Починаючи з навчання в університеті, студенти отримують не лише теоретичні знання, а й виконують практичні завдання, які допомагають їм зрозуміти суть та особливості майбутньої професії.

Протягом навчання студенти також можуть взяти участь у стажуваннях або практикумах, де набувають важливий практичний досвід та здобувають корисні професійні контакти. Поступово, з кожним етапом їхнього розвитку, вони уточнюють свої професійні цілі, відшуковують своє місце в психологічній галузі та розвивають необхідні навички та компетенції.

Крім того, після завершення освітньої програми студенти розпочинають свою кар'єру, де кожен досвід, кожне нове завдання допомагає їм розвиватися як професіоналам. Важливо також постійно поповнювати свої знання, вдосконалювати навички та вести професійний розвиток на всіх етапах кар'єри, щоб залишатися конкурентоспроможним та досягати успіху у сфері психології.

Вивчаючи особливості уявлень майбутніх психологів про їхню майбутню професію, ми розглядаємо формування цього уявлення як процес,

що створює конкретний та насичений образ майбутньої професії, де студенти усвідомлюють та приймають свій вибір професії, а також розвивають свій мотиваційний потенціал.

Ми вважаємо, що формування уявлень про майбутню професію студентів повинно розпочинатися на початковому етапі їхньої професійної підготовки у вищих навчальних закладах. Це допоможе підвищити рівень їхніх знань про майбутню професію, сформуванню позитивне емоційне ставлення до обраної сфери, розширити уявлення про те, яким має бути професіонал у даній галузі, а також розвинути їхню мотивацію.

Початковий етап професійної підготовки у вищих навчальних закладах є найбільш сприятливим для формування уявлень майбутніх психологів про їхню майбутню професію. Дослідження, проведені В. Брагіним, А. Донцовим, О. Семеновою та іншими, показали, що на цьому етапі студенти мають нестабільні, неоднозначні, а часто й розпливчасті уявлення про обрану професію.

Сформований образ майбутньої професії може забезпечити студентам чітке та повне уявлення про їхню майбутню кар'єру, збільшити їхній інтерес до обраної сфери, що сприятиме логічному плануванню подальшого навчання та розвитку кар'єри. Також, воно може послужити основою для формування образу професіонала.

Висновки до першого розділу:

Кар'єра майбутнього психолога є важливим елементом сучасного суспільства, оскільки психологи займають центральне місце в підтримці психічного та емоційного благополуччя громадян. Вони надають професійну допомогу в різних сферах, таких як освіта, клінічна практика, консультування, дослідження та розвиток. Завдяки своїм навичкам та знанням, психологи сприяють вирішенню проблем і вдосконаленню якості життя людей.

Значущість кар'єри майбутнього психолога полягає в їхньому внеску у розв'язання найактуальніших проблем, з якими стикаються люди в сучасному світі. Вони допомагають у подоланні стресу, депресії, конфліктів, а також сприяють розвитку позитивних міжособистісних відносин та самопізнання. Їхні зусилля спрямовані на підтримку та покращення якісного життя кожної людини, а це в свою чергу має позитивний вплив на всю суспільність. Таким чином, кар'єра майбутнього психолога має значення не лише для окремої особи, але й для загального благополуччя та розвитку суспільства в цілому.

Різні теоретичні підходи до процесу професійного самовизначення та розвитку особистості майбутніх психологів відкривають широкі можливості для дослідження та розуміння цих явищ. Психологічні дослідження, наприклад, допомагають вивчити внутрішні механізми мотивації, особистісних рис та психологічних факторів, які впливають на вибір професійного шляху. Соціологічний підхід дозволяє розглядати вплив соціального середовища, культурних чинників та загальних тенденцій на процеси самовизначення студентів. Педагогічні аспекти дослідження концентруються на ролі освіти, навчальних програм та методик в формуванні професійної ідентичності майбутніх психологів.

Комплексне розглядання цих підходів дозволяє отримати більш повне уявлення про процеси самовизначення та професійного розвитку. Вони допомагають враховувати різноманітні аспекти, такі як особистісні

особливості, соціокультурний контекст, освітні можливості та інші фактори, що впливають на вибір та розвиток кар'єри майбутніх психологів. Такий інтегрований підхід сприяє покращенню практичних методик підготовки фахівців та сприяє їхньому успішному вступу в психологічну практику.

Розвиток індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів є складним і багатограним процесом, який відображається у формуванні професійних компетенцій, розвитку особистісних якостей та встановленні професійних цілей. Цей процес визначається індивідуальними особливостями студентів та їхнім бажанням до самореалізації в психологічній сфері.

Кожен студент має свій унікальний шлях у розвитку кар'єри, який визначається їхніми здібностями, інтересами та життєвими цілями. Формування професійних компетенцій включає здобуття необхідних знань і вмінь у психологічній галузі, а також використання їх у практичних ситуаціях. Розвиток особистісних якостей, таких як емпатія, комунікабельність та толерантність, також є важливою складовою індивідуальної кар'єри.

Установлення професійних цілей допомагає студентам направити свої зусилля та концентрувати увагу на досягненні конкретних результатів у своїй кар'єрі. Ці цілі можуть включати отримання певної кваліфікації, розвиток у певній спеціалізації або визначення себе у певній професійній ролі.

Таким чином, розвиток індивідуальної кар'єри студентів майбутніх психологів є складним та індивідуалізованим процесом, що вимагає поєднання професійного навчання, особистісного зростання та визначення професійних метоцілей.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАР'ЄРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Огляд методик дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів

Виходячи з упорядкованого аналізу теоретичних та практичних досліджень, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів, нами було проаналізовано та систематизовано методики дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів. Відповідно до мети нами було визначено наступні завдання емпіричного дослідження:

- визначення цілей, завдань дослідження та методологічне підґрунтя. Створення дослідницького плану, відбір репрезентативної вибірки і психодіагностичних інструментів;
- застосування психодіагностичних методик для ідентифікації факторів формування індивідуальної кар'єри під час визначення професійного шляху студентів;
- розрахунок ключових показників з використанням тестових ключів;
- візуалізація результатів дослідження через психодіагностичні методики, аналіз зібраних даних. Виявлення зв'язків між факторів формування індивідуальної кар'єри під час визначення професійного шляху студентів та кар'єрними орієнтаціями студентів;
- інтерпретація результатів дослідження та розробка практичних рекомендацій для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти;

На першому етапі дослідження було:

- проаналізовано поняття кар'єри майбутнього психолога та оцінка її значущості. Вивчено, яким чином майбутні психологи розуміють кар'єру в своїй професії, та оцінено, наскільки важливими є ці уявлення для їхнього професійного самовизначення;
- розглянуто теоретичні підходи до вивчення процесу визначення професійного шляху майбутніх психологів. Проаналізовано різні теоретичні моделі та концепції, які досліджують, як студенти-психологи вибирають та формують свій професійний шлях;
- охарактеризовано розвиток індивідуальної кар'єри у студентів-майбутніх психологів. Зосереджено увагу на особливостях, які впливають на професійний розвиток студентів психологічних спеціальностей, включаючи освітній контекст та особистісні фактори;
- здійснено огляд методів та методик дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів.

Наступним етапом нашого дослідження є аналіз результатів емпіричного дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів, який ми детально представимо. Вибірка нашого дослідження склало 42 здобувачі I та II курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія віком від 17 до 19 років. При створенні вибірки для нашого дослідження ми взяли до уваги широкий спектр критеріїв, включаючи вік, стать та рівень освіти. Це забезпечило нам репрезентативність та різноманітність досліджуваної групи.

У проведенні дослідження було впроваджено принцип добровільності участі, що дозволило знизити ймовірність спотворень у мотивації. Учасникам дослідження гарантувалася конфіденційність результатів та можливість отримання зворотного зв'язку. Під час заповнення анкет та опитувальників учасники мали можливість використовувати псевдоніми. Це сприяло нейтралізації можливих факторів, що могли б вплинути на зниження достовірності отриманих відповідей.

У першому етапі експериментального дослідження було відібрано набір психодіагностичних методик з метою дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів. Цей набір включав у себе:

1. Вивчення кар'єрних орієнтацій («Якоря кар'єри») (Е. Шейн, адаптація В. О. Чикер й В. Е. Винокурової) (Додаток А);
2. Методика професійного самовизначення Джона Голланда (Додаток Б);
3. Морфологічний тест життєвих цінностей, розроблений В.Ф. Соповим та Л.В. Карпушиною.

Це надало можливість реалізувати наступний етап дослідження та фактори, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів та їх складових у майбутніх психологів.

Методика «Якоря кар'єри», що розроблена Едгаром Шейном та адаптована Валентиною Чикер та Віктором Винокуровим, представляє собою інструмент для вивчення кар'єрних орієнтацій у людини. Ця методика базується на ідеї того, що кожна особистість має свої унікальні кар'єрні цінності, які визначають її вибір у професійній сфері.

Опитувальник «Якоря кар'єри» складається з ряду запитань, спрямованих на визначення різних аспектів кар'єрних уподобань та цілей особистості. Ці запитання охоплюють такі аспекти, як професійні інтереси, цінності, прагнення до досягнення певних цілей у кар'єрі, ставлення до різних аспектів професійного життя та інше. Учасники дослідження відповідають на ці запитання, що дозволяє отримати інформацію про їхні кар'єрні орієнтації. Після того як опитувальник заповнено, проводиться аналіз отриманих результатів. Цей аналіз включає визначення переважаючих кар'єрних орієнтацій, ідентифікацію ключових цінностей і мотивів у сфері кар'єри, а також надання рекомендацій щодо подальшого професійного розвитку.

В. Шейном було ідентифіковано вісім основних напрямів професійної орієнтації («якорів») серед яких наступні:

– *Професійна компетентність*, яка полягає у вмінні бути експертом у своїй галузі. Люди з такою орієнтацією відчують найбільше задоволення, коли можуть розвивати свої здібності в роботі. з них не прагнуть стати керівниками, вони розглядають управління як необхідний етап для росту у власній професійній області;

– *Менеджмент*, який вказує фокус на об'єднанні зусиль інших людей та відповідальності за результат. Вони мотивовані досягати лідерства, високого доходу та успіху своєї організації. Ціль їхнього професійного розвитку - влада та можливість приймати стратегічні рішення. Вони прагнуть до кар'єри в менеджменті, де їм будуть надані значні повноваження;

– *Автономія*, яка вказує на прагнення до вільності від організаційних норм та правил. Люди з цією орієнтацією не терплять обмежень і віддають перевагу самостійній роботі. Вони воліють працювати за своїм розкладом та методами, ніж підпорядковуватися жорстким вимогам організації.

– *Стабільність роботи*, що означає бажання мати стійку та довготривалу зайнятість. Ці люди шукають постійну роботу, яка забезпечить їм відчуття безпеки і стабільності. Вони вважають свою роботу не лише способом заробітку, але й складовою частиною своєї кар'єри;

– *Стабільність місця проживання* передбачає відданість одному місцю проживання без частих переїздів чи відряджень. Для таких людей важливіше залишатися на одному місці, ніж отримувати нові можливості на інших теренах. Їм неприйнятний переїзд, і навіть часті відрядження розглядаються як негативний аспект у розгляді пропозицій щодо роботи;

– *Служіння* в роботі полягає у втіленні особистими ідеалами та цінностями. Ця орієнтація властива людям, які бажають реалізувати в своїй діяльності основні життєві принципи. Вони ставлять на перше місце цінності, а не обов'язково необхідні навички для даної роботи. Головна мета

їхньої кар'єри - ефективно використовувати власні здібності та досвід для досягнення важливих громадських цілей;

– *Виклик, як можливість зробити те, що здається неможливим*, вирішувати унікальні завдання. Люди, які протягом життя шукають виклики, вважають успіхом подолання труднощів, розв'язання нерозв'язних проблем або просто перемогу. Процес боротьби і перемога важливіші, ніж конкретна сфера діяльності або кваліфікація;

– *Інтеграція стилів життя* полягає в забезпеченні гармонії між особистим життям і кар'єрою. Люди цієї групи вважають, що кар'єра має відповідати загальному стилю їхнього життя, враховуючи потреби сім'ї та особистого розвитку.

– *Підприємництво* означає творення нових організацій, товарів і послуг. Ці люди насолоджуються створенням нових організацій, товарів або послуг, які відображають їхні власні зусилля [26].

Застосування методики «Якоря кар'єри» дозволяє отримати важливі дані про кар'єрні орієнтації особистості та її спрямованість у професійній сфері. Зазначені дані можуть бути корисними для підбору професії, вибору кар'єрного шляху та розвитку особистості у професійному вимірі.

Методика професійного самовизначення Джона Голланда спрямована на професійне самовизначення особи і використовується для оцінки її соціальної орієнтації. Вона диференціює шість типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприємницький та артистичний. Голланд надає детальний опис кожного типу, охоплюючи характерні риси, придатність до певних видів діяльності, уподобання у заняттях, інтересах та професійних шляхах. Він вважає, що вибір професії, яка відповідає типу особистості, може сприяти задоволенню від роботи та професійному самовираженню. Далі розглядаються характеристики кожного типу, а саме:

- реалістичний тип відрізняється емоційною стабільністю та зосередженістю на сьогоденні, переважно обирає практичні професії, такі як механік чи інженер;
- артистичні особистості віддають перевагу творчості та уникненню фізичної активності, зазвичай обираючи роль музиканта чи художника;
- соціальний тип прагне до міжособистісних взаємодій, часто займаючись педагогікою або соціальною роботою;
- конвенційний тип приваблює чітко структуровану діяльність, наприклад, у фінансах або бухгалтерії;
- підприємницький тип виявляє лідерські якості, зазвичай вибираючи управлінські або організаторські ролі;
- інтелектуальний тип зосереджений на аналітиці та теоретичних дослідженнях, часто працюючи в науці або програмуванні;

Дослідження включає вибір з 42 пар професій, що дозволяє визначити приналежність до конкретного типу особистості на основі більшості набраних балів у певній категорії.

Морфологічний тест життєвих цінностей, розроблений В.Ф. Соповим та Л.В. Карпушиною, є модифікованою версією методу І. Сеніна і призначений для вивчення ціннісних орієнтацій особистості. Цінності визначаються як важливість, яку індивід приписує різним життєвим аспектам, подіям чи фактам. Інструмент дозволяє оцінювати значущість різних життєвих аспектів та активностей для особи. Використовувані у тесті термінальні цінності включають саморозвиток, духовне збагачення, креативність, активне спілкування, особистий престиж, матеріальний статус, досягнення та збереження унікальності індивідуальності [26].

Цінності оцінюються у контексті різних життєвих сфер, як-от професійна діяльність, освіта, сімейне життя, громадська активність, хобі та фізична активність. Тест включає 112 питань, які респонденти оцінюють за

п'ятибальною шкалою, де 1 позначає відсутність значущості, а 5 – високу важливість.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів

Проаналізувавши відповіді студентів за методикою діагностики кар'єрних орієнтацій «Кар'єрні якорі» Едгара Шейна, адаптована та В.А. Чікером та В.Е. Винокуровим, використовувалась для уточнення професійних нахилів студентів. Додатково нами було застосовано Методику професійного самовизначення Джона Голланда, яка допомагає визначити тип особистості та його професійні інтереси. Проаналізуємо отримані за цими методиками результати.

Таблиця 2.1.

Показники вираженості кар'єрних орієнтацій

№	Показники	Виражена кар'єрна орієнтація	Не виражена кар'єрна орієнтація
	Професійна компетентність	34%	66%
	Менеджмент	24%	76%
	Автономія	42%	58%
	Стабільність роботи	38%	62%
	Стабільність місця проживання	28%	72%
	Служіння	42%	58%
	Виклик	22%	88%
	Інтеграція стилів життя	34%	66%
	Підприємництво	30%	70%

Дослідження показує, що кар'єрні орієнтації більшості студентів ще формуються і не мають чіткого вираження. Це може бути пов'язано з нестабільністю через воєнний стан в Україні, яка спричиняє невизначеність щодо майбутньої професійної діяльності. Молодь стикається з

невизначеністю щодо місця та ролі в майбутньому ринку праці, не впевнена, де вона зможе застосувати набуті знання та навички.

Водночас, студенти часто мають чітке бачення своїх професійних планів і виявляють виразні кар'єрні орієнтації. З них 42% психологів націлені на служіння, проявляючи альтруїстичні нахили та бажання допомагати іншим, що є характерним для цієї професії. Ще 42% прагнуть до незалежності, бажаючи вести власну справу або приватну практику, що віддаляє їх від державних установ, де, як правило, зарплати залишаються на низькому рівні.

Варто відмітити, що 48% випускників прагнуть до стабільної роботи, що може бути обумовлено відсутністю практичного досвіду, бажанням почуватися захищеними та мати гарантований дохід. 34% опитаних націлені на професійну компетентність, прагнуть досягнути високої кваліфікації, зростання та безперервного вдосконалення в своїй професійній сфері.

Для 34% студентів-психологів важливою є можливість поєднання різних аспектів життя, таких як робота, навчання, сім'я та особистісний розвиток. Це бажання інтегрувати різні стилі життя є характерним для сучасної молоді, яка прагне не тільки працювати, а й мати час для відпочинку та особистих інтересів.

Менше виражені кар'єрні орієнтації стосуються підприємництва (30%), стабільності місця проживання (28%) та менеджменту (24%). Це може свідчити про те, що для багатьох майбутніх психологів менеджерська робота та підприємницька діяльність є менш привабливими. Також лише для 28% важливо не змінювати місце проживання, в той час як інші готові переїжджати за кращими можливостями працевлаштування.

Отже, кар'єрні орієнтації студентів-психологів вказують на значні фактори, які впливають на формування їхньої індивідуальної кар'єри та професійний шлях. Перше і, можливо, одне з найважливіших спостережень полягає в потребі студентів відчувати стабільність і захищеність. Це прагнення до стабільності може бути мотивоване їхнім страхом перед

невизначеністю майбутнього та відсутністю практичного досвіду, що підкреслює важливість створення умов для забезпечення психологічної безпеки під час навчання.

З іншого боку, бажання до професійної компетентності та постійного самовдосконалення підкреслює необхідність включення в освітній процес більш практично орієнтованих завдань та можливостей для реальної роботи в області психології. Це також свідчить про потребу в навчальних програмах, що сприяють розвитку критичного мислення та аналітичних навичок.

Виявлене прагнення студентів до балансу між роботою та особистим життям вказує на зміни у відношенні молоді до традиційних кар'єрних шляхів. Вони прагнуть до кар'єри, яка б дозволяла гнучкість та інтеграцію різних аспектів їхнього життя. Це зобов'язує освітні заклади та роботодавців адаптувати свої вимоги та умови до змінюваних очікувань майбутніх психологів.

Менша зацікавленість у підприємницьких та менеджерських кар'єрах може свідчити про необхідність додаткової підтримки в цих сферах, включаючи більше орієнтованих на практику курсів та семінарів, які могли б допомогти студентам розглянути й оцінити різні кар'єрні можливості.

Таблиця 2.2.

Ступінь вираженості професійних типів

№	Тип особистості	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.	Реалістичний	20%	54%	26%
2.	Інтелектуальний	32%	46%	22%
3.	Соціальний	38%	42%	20%
4.	Конвенційний	22%	48%	30%
5.	Підприємницький	22%	44%	34%
6.	Артистичний	32%	42%	26%

Методики професійного самовизначення за Дж. Голландом. Згідно з даними таблиці 2.2.2, переважна більшість студентів проявляє помірні професійні типи, однак деякі мають сильну схильність до певних видів діяльності. Сорок відсотків студентів-психологів виявилися високого соціального типу, відзначаючись вмінням комунікувати та співчувати, що є типовим для гуманітарної орієнтації. Професії, які підходять цьому типу, включають лікаря, педагога та психолога, що відповідає їхній орієнтації на служіння. Тридцять чотири відсотки випускників належать до інтелектуального типу, що характеризується аналітичністю, незалежністю мислення і схильністю до точних наук і мовознавства. Вважаємо, що такі випускники можуть успішно реалізуватися в науковій роботі та емпіричних дослідженнях. Проте робота з людьми, зокрема в сфері психологічного консультування, може становити виклик для осіб інтелектуального типу.

32% респондентів відзначаються високим артистичним типом особистості, що проявляється через багату уяву, інтуїтивність, оригінальність у мисленні та творчий підхід. Цим студентам, якщо вони оберуть кар'єру психологів, може пасувати арт-терапія чи робота з вільним графіком. Професії, як художник, письменник або дизайнер, також добре відповідають артистичному типу. Менш поширені серед майбутніх психологів реалістичний, конвенційний та підприємницький типи особистості, які діагностовані у 22%, 20% та 18% студентів відповідно. З огляду на це, соціальний тип особистості найкраще підходить для майбутніх психологів, про що свідчать високі та середні рівні його виявлення у 40% і 42% студентів відповідно. Інші 18% студентів можуть зосередитися на науковій діяльності або адміністративній роботі.

Висновок з результатів дослідження професійних орієнтацій серед студентів психології вказує на значний вплив типу особистості на вибір кар'єрного шляху. Так, артистичний тип особистості, який характеризується розвиненою уявою та творчим підходом, має більшу схильність до професій у сфері арт-терапії та інших творчих напрямків. Це підкреслює важливість

урахування індивідуальних психологічних особливостей при плануванні освітнього процесу та кар'єрного консультування.

Соціальний тип особистості, який переважав у 40% студентів, підкреслює природні схильності до професій, що вимагають спілкування та допомоги іншим, таких як психологія, медицина та освіта. Це вказує на потребу враховувати соціальні навички як ключовий фактор у формуванні професійного шляху.

Розуміння цих аспектів особистості може допомогти освітнім інституціям більш ефективно керувати процесом професійного самовизначення студентів, забезпечувати належне кар'єрне консультування та підтримку, а також розвивати освітні програми, які відповідають індивідуальним схильностям і потребам студентів.

Таблиця 2.3

Аналіз життєвих пріоритетів студентів

Сфери життя	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Професійне життя	32%	44%	24%
Освіта	28%	52%	20%
Сім'я	46%	42%	16%
Суспільна активність	26%	52%	22%
Захоплення	30%	48%	22%
Фізична активність	24%	40%	36%

В аналізі життєвих пріоритетів студентів, сім'я та захоплення виокремилися як найцінніші сфери, з високими оцінками у 40% та 32% респондентів відповідно. Студентське сприйняття сім'ї як основної цінності, зокрема у контексті сімейного життя з батьками, підкреслює сформовані сімейні цінності. Під час воєнних дій зростає усвідомлення важливості сім'ї

через страх за життя та здоров'я рідних, що робить цю цінність особливо важливою.

Захоплення також зберігають свою значимість для молоді, оскільки вони допомагають відволіктися від негативу та знайти позитив у хобі або улюблених справах. Окрім того, 28% студентів високо цінують освіту та суспільну активність, розуміючи їх роль у професійному зростанні та важливість участі в суспільних заходах, особливо в умовах війни.

Найменше уваги студенти приділяють фізичній активності, попри її значення для здоров'я та гармонійного розвитку особистості. Лише 22% студентів вважають цю сферу важливою, тоді як для більшості вона залишається низьким пріоритетом.

На основі аналізу розподілу цінностей життєвих сфер серед студентів можна зробити висновки, які мають значний вплив на формування індивідуальних кар'єрних траєкторій. Висока цінність, яку студенти приписують сім'ї, підкреслює важливість стабільності та емоційної підтримки у їхньому житті. Це може вказувати на потребу в кар'єрних шляхах, які забезпечують баланс між роботою та особистим життям, особливо в умовах, коли внутрішні та зовнішні загрози збільшують цінність сімейного затишку і безпеки.

Значення, яке приділяється захопленням, свідчить про необхідність врахування інтересів та хобі у професійному самовизначенні студентів. Це може сприяти вибору кар'єри, яка не тільки забезпечує матеріальні потреби, але й приносить особисте задоволення та емоційне збагачення, що є особливо важливим під час криз та воєнних конфліктів.

Цінність освіти та суспільної активності, висока серед 28% студентів, підкреслює їхню усвідомленість важливості кваліфікації та громадянської участі для досягнення професійних цілей та соціального визнання. Це може впливати на їхнє бажання вибирати кар'єри, які пропонують можливості для навчання, розвитку та внеску в суспільство.

Низька цінність фізичної активності може свідчити про недооцінку студентами важливості фізичного здоров'я для довгострокового професійного успіху та особистісного розвитку. Освітні програми можуть відігравати ключову роль у вихованні цінності добробуту і здоров'я, як основи ефективної професійної діяльності та якості життя.

Отже, у формуванні кар'єрних стратегій для студентів слід враховувати ці аспекти, спрямовуючи освітні програми та кар'єрне консультування на підтримку їхніх основних життєвих цінностей та адаптацію до зовнішніх умов.

Наступним кроком дослідження буде розроблення рекомендацій для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти

2.3. Рекомендації для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти

Розвиток кар'єри в області психології починається з процесу глибокого самовизначення, що відбувається протягом навчання у вищих навчальних закладах. Сучасні умови вимагають адаптивності та багатогранного підходу до формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Тому центральними аспектами розвитку кар'єри є осмислення власних потенціалів, здібностей, інтересів, а також реалізація особистісного зростання в професійному контексті.

На основі проведеного емпіричного дослідження, яке мало на меті вивчення процесу професійного самовизначення студентів-психологів, нами були розроблені цілісні рекомендації для підтримки і розвитку індивідуальної кар'єри в умовах закладу вищої освіти. Ці рекомендації включають низку стратегічних заходів, спрямованих на оптимізацію навчального середовища та розширення професійних можливостей для майбутніх фахівців.

Рекомендація 1: Надання кар'єрного консультування. Вищі навчальні заклади можуть організувати регулярне кар'єрне консультування, що включає як індивідуальні, так і групові заняття з професійного орієнтування. Це допоможе студентам-психологам розкрити їхні професійні інтереси та навички, сприяючи усвідомленому вибору спеціалізації. Важливим аспектом є надання інформації про різні напрями кар'єри в психології, такі як академічна діяльність, клінічна практика, консультування, арт-терапія та інші. Також слід організувати семінари та воркшопи з професіоналами цих галузей, щоб студенти могли отримати практичні знання та зв'язки у своїй майбутній професії, а також розробити менторські програми, які забезпечать більш глибокий зв'язок із досвідченими психологами.

Додатково, освітні установи можуть ініціювати створення кар'єрних ресурсних центрів, де студенти могли б отримати доступ до актуальних даних про ринок праці, тенденції в психології, і нові спеціалізації. Ці центри можуть також надавати інструменти для самооцінки та кар'єрного планування, допомагаючи студентам скласти персоналізовані кар'єрні плани.

Значну увагу слід приділити розвитку м'яких навичок, таких як комунікаційні навички, управління часом, критичне мислення та вирішення конфліктів, які є невід'ємною частиною успіху у професійному житті психолога. Вищі навчальні заклади можуть використовувати рольові ігри, інтерактивні тренінги та симуляції реальних ситуацій для покращення цих навичок.

На завершення, можна створити систему внутрішнього та зовнішнього зворотного зв'язку. Студенти мають можливість отримати оцінку своїх професійних знань та навичок від викладачів і практикуючих фахівців, а також обговорити можливості для подальшого розвитку і корекції кар'єрних шляхів. Встановлення ефективної системи зворотного зв'язку допоможе студентам не тільки вдосконалити свої навички, але й адаптуватися до вимог сучасного професійного середовища.

Рекомендація 2: Розвиток практичних навичок через стажування.

Набуття практичного досвіду є критично важливим аспектом у підготовці майбутніх психологів. Освітні установи мають відігравати активну роль у забезпеченні можливостей для стажування не тільки в лабораторних умовах, але й у різноманітних професійних середовищах, таких як клініки, школи, соціальні служби, корпоративні організації та приватні практики. Такі стажування дозволяють студентам застосувати набуті теоретичні знання у реальних умовах, розвинути навички роботи з клієнтами, а також оволодіти спеціалізованими професійними навичками, необхідними для успішної кар'єри у майбутньому.

Додатково, освітні установи можуть підтримувати партнерства з різними організаціями та інституціями, що можуть запропонувати студентам стажування з високим ступенем занурення в професійне середовище. Це включає залучення до міжнародних стажувань, що дає змогу студентам розширити свій досвід, вивчити міжкультурні аспекти психологічної практики та вдосконалити комунікативні навички.

Також важливо стимулювати студентів до самостійного пошуку стажувань та професійних можливостей, щоб вони навчились проактивно підходити до своєї кар'єри. Заклади можуть організовувати спеціалізовані тренінги та майстер-класи, які допоможуть студентам ефективно презентувати себе потенційним роботодавцям, підготувати резюме та успішно пройти співбесіду.

Заохочення студентів до рефлексії на власний досвід під час стажування також важливе, оскільки це допомагає їм зрозуміти свої сильні сторони, ідентифікувати сфери для подальшого розвитку та краще підготуватися до майбутніх професійних викликів [21].

Рекомендація 3: Заохочення наукових пошуків серед студентів-психологів. Підтримка і розвиток наукових інтересів студентів у галузі психології є вирішальним фактором для їхнього професійного прогресу. Вищі навчальні заклади повинні активно заохочувати студентів до участі в

наукових проектах, участі в конференціях та публікації їх робіт. Така активність не тільки розвиває їхні критичне мислення та аналітичні навички, але й підсилює їхню присутність у науковому співтоваристві, відкриваючи двері до професійних можливостей та подальшого академічного розвитку.

Додатково, важливо організовувати спеціалізовані майстер-класи та семінари з провідними науковцями в області психології, щоб студенти могли засвоїти передові наукові підходи та методології. Забезпечення доступу до сучасних лабораторій та наукових центрів також сприятиме більш глибокому зануренню в актуальні дослідження та експерименти.

Наостанок, створення наукових клубів або товариств де студенти можуть обмінюватися ідеями, обговорювати дослідження та спільно працювати над міждисциплінарними проектами, підсилить їхню мотивацію та відданість науковій роботі, підкреслюючи значення науки в професійному зростанні та розвитку.

Рекомендація 4: Підтримка міждисциплінарної взаємодії. У сучасному освітньому просторі значне місце займає міждисциплінарна інтеграція, що дозволяє студентам-психологам глибше зрозуміти різноманітні аспекти людської діяльності та поведінки. Навчальні заклади повинні фасилітувати доступ до інтегрованих курсів з соціології, філософії, біології, та мистецтва, щоб збільшити знання студентів у суміжних галузях. Такий підхід сприятиме розумінню комплексності людської психіки та різноманітних поведінкових моделей, збільшуючи професійну адаптивність студентів у різних ситуаціях та середовищах[18].

Крім того, заклади вищої освіти мають організовувати тематичні міждисциплінарні воркшопи та семінари, які стимулюють обмін думками та співпрацю між студентами різних спеціальностей. Це не тільки підвищить рівень інтелектуальної взаємодії, але й розвине навички командної роботи, критичного мислення та інноваційного підходу до розв'язання складних задач. Важливо також надавати студентам можливість участі у міжнародних

академічних проєктах, що розширить їхні професійні горизонти та допоможе здобути унікальний досвід, який буде корисним у їхній майбутній кар'єрі.

Рекомендація 5: Активна участь у міжнародних програмах обміну.

Міжнародний досвід відіграє ключову роль у формуванні всебічно розвиненого психолога, оскільки він розширює розуміння культурних відмінностей у методах психотерапії та консультування. Вищі навчальні заклади повинні активно сприяти залученню студентів-психологів до міжнародних програм обміну та стажувань, які дозволяють глибше ознайомитись з психологічними практиками різних країн. Важливим аспектом також є навчання іноземних мов, що значно розширює професійні можливості студентів на глобальному рівні.

Додатково, для підвищення ефективності міжнародних програм, важливо забезпечити належну підготовку студентів. Це може включати проведення спеціалізованих курсів та семінарів з міжкультурної комунікації та адаптації, що допоможуть студентам краще адаптуватися в новому середовищі та максимально використати свій досвід за кордоном.

Заклади також могли б організовувати регулярні зустрічі з студентами, які вже мають міжнародний досвід, для обміну знаннями та враженнями. Це створює спільноту взаємопідтримки та мотивації, що сприяє більш активній участі студентів у міжнародних програмах. Такі ініціативи не тільки розширяють професійні горизонти студентів, але й підготують їх до ефективної роботи в мультикультурних умовах сучасного світу.

Рекомендація 6: Підтримка розбудови професійних мереж. Розвиток професійних мереж є надзвичайно важливим аспектом кар'єрного зростання, особливо для студентів-психологів. Навчальні заклади повинні активно спонукати студентів до взаємодії з професійними спільнотами шляхом участі в конференціях, семінарах, та інших важливих заходах. Це дасть можливість майбутнім психологам зустрічати менторів, налагоджувати контакти з потенційними роботодавцями та розвивати професійні співпраці, які можуть підтримати їх в подальшому професійному зростанні.

Додатково, заклади могли б організувати спеціалізовані майстер-класи та воркшопи на тему мережевої взаємодії, де студенти могли б навчитися ефективних методів комунікації, ведення переговорів та побудови довготривалих професійних зв'язків. Важливим компонентом такої підготовки є також навчання цифрової літературності для використання соціальних мереж і професійних платформ, таких як LinkedIn, які є невід'ємною частиною сучасного професійної взаємодії.

Рекомендація 7: Забезпечення психологічної підтримки студентів.

Протягом навчання в університетах студенти-психологи можуть зіткнутися з інтенсивним стресом та великими академічними навантаженнями, що негативно впливає на їх освітній процес та професійний розвиток. Тому критично важливо, щоб освітні заклади забезпечували дієву психологічну підтримку своїм студентам. Ефективна психологічна підтримка може включати проведення семінарів та тренінгів, спрямованих на управління стресом, розвиток навичок тайм-менеджменту та підвищення емоційного інтелекту.

Додатково, навчальні заклади можуть запровадити доступ до кваліфікованих психологічних консультацій, які будуть доступні для студентів на регулярній основі. Це може допомогти студентам краще справлятися з академічними викликами та особистісними питаннями. Також важливо створити систему підтримки між студентами, наприклад, через програми менторства або студентські підтримуючі групи, які можуть забезпечити емоційну підтримку та сприяти створенню сильного академічного співтовариства[24].

Заохочення самодопомоги та розвиток особистісних навичок через воркшопи та інтерактивні курси також може значно покращити психологічний стан студентів, підвищуючи їхню загальну здатність до навчання та професійної адаптації.

На основі проведеного емпіричного дослідження, ми розробили комплекс рекомендацій для підтримки та розвитку індивідуальної кар'єри

студентів-психологів у процесі їхнього професійного самовизначення в умовах закладів вищої освіти. Ці рекомендації включають кар'єрне консультування, розвиток практичних навичок через стажування, підтримку наукової діяльності, міждисциплінарну взаємодію, міжнародний обмін та формування професійних мереж. Впровадження цих рекомендацій може значно підвищити рівень підготовки та компетентності майбутніх фахівців, забезпечуючи їх здатність ефективно адаптуватися та професійно розвиватися у швидко змінюваному світі.

Висновки до другого розділу

Ми розглянули різноманітні наукові підходи та методики, які досліджують фактори впливу на кар'єрний розвиток в галузі психології. Значну увагу приділено теоретичним основам, які висвітлюють взаємозв'язки між освітнім процесом, особистісними якостями студентів та їх професійними поглядами. Огляд підкреслив важливість комплексного підходу до аналізу професійної траєкторії майбутніх психологів.

Емпіричне дослідження виявило, що фактори, які найбільше впливають на кар'єрне самовизначення, включають якість освітнього процесу, доступ до практичних стажувань та менторської підтримки, а також стимулювання наукової активності. Результати також підкреслили роль міждисциплінарної інтеграції та міжнародного обміну у формуванні гнучких професійних навичок.

Нами були розроблені рекомендації для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів в умовах закладу вищої освіти: Рекомендації зосереджені на створенні умов, які максимально сприяють кар'єрному розвитку студентів. Вони включають: систематизацію кар'єрного консультування, забезпечення широких можливостей для практичного досвіду, активізацію участі студентів у наукових проектах, розширення міждисциплінарних програм.

ВИСНОВОК

В сучасному світі індивідуальна кар'єра студентів, особливо тих, хто вивчає психологію, стає предметом ретельного аналізу та досліджень. Це обумовлено не лише зростанням зацікавленості у психологічних науках, але й заглибленням розуміння того, як саме психологічні фактори впливають на вибір професійного шляху молодих людей. У зв'язку з цим, вивчення процесу формування індивідуальної кар'єри студентів-психологів набуває особливого значення.

Виконавши перше завдання нашого дослідження, а саме провівши *аналіз поняття індивідуальної кар'єри майбутнього психолога* та оцінивши її значущість, можна зробити висновок, що індивідуальна кар'єра майбутнього психолога - це не лише професійний шлях в їхній обраній галузі, але й складний процес особистісного розвитку, в якому враховуються їхні цінності, мотивація, компетенції та інтереси.

Значущість індивідуальної кар'єри для майбутнього психолога полягає у її впливі на їхнє професійне задоволення, особистісне задоволення та загальний успіх у кар'єрі. Розуміння та розвиток індивідуальної кар'єри допомагає психологам бути більш ефективними в своїй роботі, забезпечуючи високу якість послуг та покращуючи результати взаємодії з клієнтами.

Таким чином, вивчення індивідуальної кар'єри майбутнього психолога та розуміння її значущості є важливою складовою формування компетентностей та підготовки професіоналів у сфері психології.

З урахуванням сучасних викликів у сфері психології, важливо враховувати не лише теоретичні аспекти індивідуальної кар'єри, але й практичні виміри її розвитку. Зрозуміння унікальних потреб та можливостей майбутніх психологів дозволяє створювати ефективні програми навчання та підтримки, спрямовані на їхнє особистісне та професійне зростання.

Також, аналіз індивідуальної кар'єри майбутнього психолога відкриває можливості для подальших досліджень, спрямованих на розробку

ефективних методів кар'єрного консультування та підтримки, які б допомагали студентам і молодим спеціалістам у психологічній сфері у вирішенні їхніх професійних амбіцій та завдань.

У цілому, дослідження поняття індивідуальної кар'єри майбутнього психолога та оцінка її значущості є важливим етапом у забезпеченні якісної підготовки майбутніх фахівців у сфері психології та їхнього успішного інтегрування в професійну діяльність.

Під час *аналізу теоретичних підходів до вивчення процесу визначення професійного шляху майбутніх психологів* було виявлено декілька ключових напрямків. про те, що цей процес є складним та багатограним, і включає в себе взаємодію різних факторів. Кожен з них може впливати на вибір професії та кар'єрний шлях майбутнього психолога.

Зокрема, було визначено, що вибір професійного шляху може бути обумовлений внутрішніми факторами, такими як індивідуальні здібності, цінності, інтереси та особистісні риси. Також великий вплив на цей процес мають зовнішні чинники, такі як соціальне середовище, культурні норми, освітні можливості та економічні умови.

Отже, вирішальним для успішного визначення професійного шляху майбутнього психолога є поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів, а також глибоке розуміння власних потреб, мотивацій та можливостей. Такий аналіз дозволяє розробити ефективні стратегії підтримки та розвитку професійного самовизначення студентів у сфері психології.

Досліджуючи *характеристики особливостей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів* були виявлені декілька ключових аспектів.

Перш за все, студенти майбутні психологи виявляють різні рівні мотивації та цілей у своєму професійному розвитку. Деякі з них мають чітке уявлення про свої професійні цілі та плани, тоді як інші можуть перебувати у процесі самовизначення. Другий аспект полягає у впливі особистісних характеристик на процес визначення кар'єрних шляхів. Рівень самооцінки,

самодисципліни, емоційної стабільності та інших особистісних якостей може відігравати важливу роль у формуванні індивідуальної кар'єри. Третій аспект - вплив зовнішніх факторів, таких як навчальна програма, менторська підтримка, можливості для практичного досвіду та доступ до професійних ресурсів. Ці фактори можуть значно впливати на розвиток індивідуальної кар'єри студентів.

Отже, дослідження особливостей розвитку індивідуальної кар'єри у студентів майбутніх психологів вказує на комплексний характер цього процесу, який включає як внутрішні, так і зовнішні фактори. Враховуючи ці аспекти, можна розробити ефективні стратегії підтримки та розвитку професійного самовизначення студентів у сфері психології.

Визначивши *методики дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів* нами були обрані наступні:

1. Вивчення кар'єрних орієнтацій («Якоря кар'єри») (Е. Шейн, адаптація В. О. Чікер й В. Е. Винокурової);
2. Методика професійного самовизначення Джона Голланда;
3. Морфологічний тест життєвих цінностей, розроблений В.Ф. Соповим та Л.В. Карпушиною.

Проаналізувавши результати емпіричного дослідження факторів, що впливають на розвиток індивідуальної кар'єри майбутніх психологів нами були зроблені наступні висновки.

Використовуючи методику діагностики кар'єрних орієнтацій «Кар'єрні якорі» Едгара Шейна, адаптовану В.А. Чікером та В.Е. Винокуровим, було проведено аналіз студентів-психологів щодо їхніх кар'єрних уподобань. Виявлено, що більшість студентів перебувають у стадії формування кар'єрних орієнтацій і ще не мають чіткого уявлення про свої майбутні професійні шляхи. Однак деякі з них вже виявляють виражені кар'єрні уподобання. Згідно з результатами, 42% студентів-психологів мають нахил до служіння, проявляючи альтруїстичні нахили та бажання допомагати іншим.

Ще 42% виявляють прагнення до незалежності, бажаючи мати власну справу або приватну практику.

Також виявлено, що 48% випускників прагнуть до стабільної роботи, зокрема через відсутність практичного досвіду та бажання почуватися захищеними. Зокрема, 34% студентів спрямовані на професійну компетентність та прагнуть досягнути високої кваліфікації. Для 34% студентів важливе поєднання різних аспектів життя, таких як робота, навчання, сім'я та особистий розвиток. Менш виражені кар'єрні орієнтації стосуються підприємництва (30%), стабільності місця проживання (28%) та менеджменту (24%). Це свідчить про різноманітність кар'єрних планів студентів-психологів та вплив різних факторів на їхні вибори.

Використовуючи Методику професійного самовизначення за Дж. Голландом, було проведено аналіз студентів-психологів щодо їхніх професійних типів. Більшість студентів проявляють помірні професійні типи, але деякі виявляють сильну схильність до конкретних видів діяльності.

За результатами дослідження, 40% студентів-психологів виявили високий соціальний тип, що характеризується здатністю до комунікації та співчуттям. Цей тип відповідає гуманітарній орієнтації, яка часто співпадає з бажанням служити іншим, що є характерним для психологів. Також 34% студентів належать до інтелектуального типу, який характеризується аналітичністю та незалежністю мислення, що може бути важливим для наукової роботи та досліджень. Далі, 32% респондентів виявили високий артистичний тип особистості, що виявляється у багатій уяві, інтуїтивності та творчому підході. Для цих студентів може бути відповідною кар'єрою арт-терапія чи робота з вільним графіком.

Решта типів особистості, такі як реалістичний, конвенційний та підприємницький, менш поширені серед майбутніх психологів. У зв'язку з цим, соціальний тип особистості виявляється найбільш відповідним для майбутніх психологів, що підтверджується високим та середнім рівнями його виявлення серед студентів.

Під час аналізу життєвих пріоритетів студентів, виділилися сім'я та захоплення як найбільш цінні сфери. У 40% респондентів відзначається високе значення сім'ї, а в 32% - захоплення. Високе ставлення до сім'ї, особливо у контексті воєнного часу, свідчить про важливість сімейних цінностей, що формується у студентів. Захоплення залишаються значущими для молоді, яка знаходить у них позитив та відволікається від негативних аспектів життя. Також 28% студентів високо цінують освіту та суспільну активність, розуміючи їхню важливість для професійного розвитку та участі в суспільних заходах. Фізична активність отримує найменше уваги, хоча вона важлива для здоров'я та гармонійного розвитку особистості. Лише 22% студентів вважають її важливою, а для більшості це залишається низьким пріоритетом.

Аналіз розподілу цінностей серед студентів дозволяє зробити висновки, які впливають на їхні індивідуальні кар'єрні шляхи. Висока цінність, яку студенти приділяють сім'ї, вказує на важливість стабільності та емоційної підтримки в їхньому житті. Це може вплинути на їх вибір кар'єрних напрямків, які забезпечують баланс між роботою та особистим життям, особливо в умовах збільшення внутрішніх та зовнішніх загроз.

Завершальною задачею нашого дослідження було *розробити рекомендації для розвитку індивідуальної кар'єри в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів* в умовах закладу вищої освіти, які включали інноваційні підходи до навчання та підтримки студентів, враховуючи сучасні тенденції в галузі психології та вимоги ринку праці. Однією з ключових рекомендацій є впровадження програми практичного навчання, що передбачає стажування в різних сферах психології, таких як клінічна, організаційна, освітня та соціальна. Це дозволить студентам здобути практичний досвід та зрозуміти свої професійні інтереси та сильні сторони. Впровадження цих рекомендацій може послужити наступним кроком у проведенні подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24-25 квіт. 2014 р.) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.), О. В. Кулешова, Л. О. Подкоритова, В. К. Гаврилькевич, Л. Г. Параскевич; М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, Каф. практ. психол. та педагог. Хмельницький: ХНУ, 2014. 172 с.
2. Базиль Л., Орлов В. Консультування з кар'єри: конструктивна взаємодія науки і практики, Professional Pedagogics: Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. №18. 2019. С. 28-32.
3. Березовська Л. І., Тангел А. А. Психологічні особливості кар'єри особистості. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2015. № 1(44). С. 212–217.
4. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ. Наукові записки. 2006. № 59. С. 49–55.
5. Болотова В.О., Байдак Т.М. Кар'єрні орієнтації сучасного студентства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2017. Вип. 76. С. 130-136.
6. Вдовиченко Р. Формування системи професійно-ціннісних орієнтацій студентів університету як педагогічна проблема. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2019. №3. С.24–30.
7. Вітковська О. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації: монографія. Київ: Науковий світ, 2001. 191 с.
8. Гончарова Н.О. Психологічні особливості формування кар'єрних орієнтацій студентів. Психологія і особистість. 2020. № 2 (18). С. 223-233.

9. Гриценок І. Проблеми формування кар'єрних орієнтацій учнів професійно-технічних навчальних закладів. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Серія «Професійна педагогіка». 2017. № 13. С. 44-50.

10. Гупаловська В., Каляманська О., Щербатюк О. Гендерні особливості кар'єрних орієнтацій людини. Вісник Львівського Університету. Філософські науки. 2008. Вип. 11, с. 229-246.

11. Деркач Л. М. Інтеграційний потенціал сучасної психологічної науки як напрямок глобалізації освіти в Україні. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Київ, 2015. С. 557–565.

12. Долгих Л. Кар'єрні домагання як суб'єктивний механізм професійної самореалізації. Соціальна психологія. 2015. № 2. С. 64–71.

13. Закатнов Д. О. Кар'єрні орієнтації учнів закладів професійної освіти. Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри: зб. наук. праць. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс». 2017. С. 216-222.

14. Казанжи М.Й., Вдовіченко О.В. Кар'єрні орієнтації сучасної студентської молоді (на прикладі окремої спеціалізації). Психологія особистості. Вип. 27. 2021. С. 109-113.

15. Канівець Т. М. Основні труднощі у підготовці студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри та роль власної активності студентів для їх подолання. Теоретичні та прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. Вип. 3(29). С. 158–168.16.

16. Карамушка Л. М. Психологічна готовність студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри: зміст, структура, рівень і чинники. Правничий вісник Університету «Крок». 2013. С. 211–219.

17. Ковальчук О. М. Підготовка магістрів гуманітарних спеціальностей до інноваційної професійної діяльності в умовах ступеневої освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луцьк, 2016. 310 с.
18. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення у формуванні особистості. Професійна орієнтація учнів. Київ: Рад. школа, 1971. С. 17–26.
19. Кременчуцька М. К., Кононенко О. І. Методичні вказівки до написання кваліфікаційних робіт здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія». Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. 36 с.
20. Лапін Н. І. 2009. Проблема цінностей в дослідженнях В. А. Ядова та його колег. В зб.: Vivat, Ядов! М.: ІС РАН; С. 248-265.
21. Литвиненко І. С. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2012. Т. 2, Вип. 9. С. 163–168.
22. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах: монографія. Київ, 2015. 279 с.
23. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 4. С. 125-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_4_21 (дата звернення: 05.05.2024).
24. Маноха І. П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 1993. 22 с.
25. Мельник О. В., Морін О. Л., Гуцан Л. А., Ткачук І. І., Пархоменко О. М., Охріменко З. В., Попова Т. С., Лузан М. В. Побудова кар'єри: навч.-метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
26. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ: Слово, 2012. 464 с.

27. Морін О.Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Вип. 21(2). С. 78-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21%282%29__9 (дата звернення: 03.04.2024).
28. Мосол Н.О. Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога: дис. ... канд. наук: 19.00.07. 2009.
29. Ошуркевич Н. Генеза та сутнісний зміст професійного самовизначення особистості. Педагогічний процес: теорія і практика. 2018. Вип. 4. С. 43-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2018_4_7 (дата звернення: 06.05.2024).
30. Перегончук Н., Фальчук М. Кар'єра та кар'єрні орієнтації: вивчення змісту понять. Молодий вчений, 2018. Вип. 12. №64, С. 60-64.
31. Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. Освіта. Інноватика. Практика. 2023. Т. 11, № 5. С. 52–58. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i5-008>
32. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: підручник. 3-тє вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2011. 360 с.
33. Проскурка Н. М., Демченко Н.І. Особливості кар'єрних орієнтацій студентів-психологів. Scientific Letters Of Academic Society Of Michal Baludansky: зб. наук. праць. Т.6. Словачія, Кошице, 2018. С.39-45.
34. Рева М.М. Особливості розвитку життєвої перспективи майбутніх психологів у процесі професійного навчання. Психологія і особистість. 2018. №1 (13). С. 106-117.
35. Чернявська В. В. Особливості розвитку кар'єрних орієнтацій студентів-менеджерів. Актуальні проблеми психології. Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ: Міленіум, 2016. Ч. 18. С. 70–72.

36. Чуйко О.В., Гайдай Ю.В. Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій і кар'єрної спрямованості сучасного студента. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №5. С. 171-179.

37. Шевченко Н. Ф. Дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2013. № 1(5). С. 95–101.

38. Pshembayeva E., Pfeyfer N., Uaikhanova M., Bubenchikova A. Career success: Analysis and development of career opportunities in students. 56 *Frontiers in Education*. 2022. Vol. 12, №6, PP.7-14. DOI: 10.3389/feduc.2022.999541

39. Schein E. N. Career anchors revisited: Implications for career development in the 21st century. *Academy of Management Executive*. 1996. Vol. 10. № 4. P. 80-89

40. Weidner D. Career Pathway Orientation Courses and Their Influences on Student Career Decision Making. 2019. Dissertations. 459. <https://digitalcommons.nl.edu/diss/459>

Якоря кар'єри - методика діагностики ціннісних орієнтацій у кар'єрі

[Е. Шейн]

Якоря кар'єри — це ціннісні орієнтації, соціальні установки, інтереси тощо, соціально зумовлені спонукання до діяльності, характерні для певної людини. Кар'єрні орієнтації виникають у початкові роки розвитку кар'єри, вони стійкі та можуть залишатися стабільними тривалий час. При цьому дуже часто людина реалізує свої кар'єрні орієнтації несвідомо.

Тест дозволяє виявити такі кар'єрні орієнтації: професійна компетентність, менеджмент, автономія, стабільність, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво.

Текст

Наскільки важливим для Вас є кожне з наступних тверджень? Варіанти відповідей: від 1 до 10, 1 – абсолютно не важливо, 10 – виключно важливо.

1.) Будувати свою кар'єру в межах конкретної наукової чи технічної сфери.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2.) Здійснювати спостереження та контроль над людьми, впливати на них на всіх рівнях.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

3.) Мати можливість робити все по-своєму і не бути обмеженим правилами будь-якої організації.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

4.) Мати постійне місце роботи з гарантованим окладом та соціальною захищеністю.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.) Використовувати своє вміння спілкуватися на користь людям, допомагати іншим.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

6.) Працювати над проблемами, які видаються майже нерозв'язними.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

7.) Вести такий спосіб життя, щоб інтереси сім'ї та кар'єри взаємно врівноважували одне одного.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

8.) Створити і побудувати щось, що буде цілком моїм виробом чи ідеєю.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

9.) Продовжувати роботу за своєю спеціальністю, ніж отримати вищу посаду, що не пов'язана з моєю спеціальністю.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

10.) Бути першим керівником в організації.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

11.) Мати роботу, не пов'язану з режимом чи іншими організаційними обмеженнями.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

12.) Працювати в організації, яка забезпечить мені стабільність на тривалий час.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

13.) Вжити свої вміння та здібності на те, щоб зробити світ кращим.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

14.) Змагатися з іншими та перемагати.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

15.) Будувати кар'єру, яка дозволить мені не змінювати свій спосіб життя.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

16.) Створити нове комерційне підприємство.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

17.) Присвятити все життя обраній професії.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

18.) Обійняти високу керівну посаду.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

19.) Мати роботу, яка представляє максимум свободи та автономії у виборі характеру занять, часу виконання тощо.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

20.) Залишатися на одному місці проживання, ніж переїхати через підвищення.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

21.) Мати можливість використовувати свої вміння та таланти для служіння важливій меті.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Наскільки Ви погоджуєтесь з кожним з наступних тверджень? Варіанти відповідей: від 1 до 10, 1 – абсолютно не згоден, 10 – повністю згоде.

22.) Єдина дійсна мета моєї кар'єри – знаходити та вирішувати важкі проблеми, незалежно від того, в якій галузі вони виникли.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

23.) Я завжди прагну приділяти однакову увагу моїй родині та моїй кар'єрі.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

24.) Я завжди знаходжуся в пошуку ідей, які дадуть мені можливість розпочати та побудувати свою власну справу.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

25.) Я погоджуся на керівну посаду лише в тому випадку, якщо вона перебуває у сфері моєї професійної компетенції.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

26.) Я хотів би досягти такого становища в організації, яке давало б можливість спостерігати за роботою інших та інтегрувати їхню діяльність.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

27.) У моїй професійній діяльності я найбільше дбав про свою свободу та автономію.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

28.) Для мене важливіше залишитися на нинішньому місці проживання, ніж отримати підвищення чи нову роботу в іншій діяльності.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

29.) Я завжди шукав роботу, на якій міг би приносити користь іншим.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

30.) Змагання та виграш – це найбільш важливі та хвилюючі сторони моєї кар'єри.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

31.) Кар'єра має сенс лише в тому випадку, якщо вона дозволяє вести життя, яке мені подобається.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

32.) Підприємницька діяльність складає центральну частину моєї кар'єри.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

33.) Я б швидше пішов з організації, ніж почав займатися роботою, не пов'язаною з моєю професією.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

34.) Я вважатиму, що досяг успіху в кар'єрі тільки тоді, коли стану керівником високого рівня в солідній організації.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

35.) Я не хочу, щоб мене обмежувала якась організація чи світ бізнесу.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

36.) Я хотів би працювати в організації, яка забезпечує тривалий контракт.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

37.) Я б хотів присвятити свою кар'єру досягненню важливої та корисної мети.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

38.) Я почуваюся успішним лише тоді, коли я постійно залучений до вирішення важких проблем чи в ситуації змагання.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

39.) Вибрати і підтримувати певний спосіб життя важливіше, ніж досягати успіху в кар'єрі.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

40.) Я завжди хотів заснувати та побудувати свій власний бізнес.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

41.) Я віддаю перевагу роботі, яка не пов'язана з відрядженнями.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

ДОДАТОК Б**Тест Голланда (Холланда) на визначення професійного типу особистості****Методика професійного самовизначення Дж. Голланда**

(Холланда) дозволяє співвіднести схильності, здібності, інтелект із різними професіями для найкращого вибору професії.

Теоретичною основою опитувальника професійного самовизначення є теорія професійного вибору, розроблена американським професором Джоном Холландом. Її суть у тому, що успіх у професійній діяльності залежить від відповідності умови типу особистості та типу професійного середовища. Поведінка людини визначається не тільки її особистісними особливостями, а й оточенням, в якому вона виявляє свою активність. Люди прагнуть знайти професійне середовище, властиве своєму типу, яке дозволило б їм повніше розкрити свої здібності, висловити ціннісні орієнтації. Вам пропонується 43 пари професій, кожній парі Ви повинні вибрати одну: найбільш бажану.

Методика

1.

Автомеханік

Авіаконструктор

2.

Єгер

Інтерв'юер

3.

Кондитер

Начальник відділу

4.

Пасічник

Адміністратор

5.

Радіооператор

Актор

6.

Астроном

Гід-екскурсовод

7.

Бактеріолог

Коректор текстів

8.

Зоолог

Брокер

9.

Мінеролог

Актор цирку

10.

Гувернантка

Працівник архіву

11.

Священик

Голова адміністрації

12.

Консультант

Драматург

13.

Фінансовий радник

Директор фірми

14.

Шифрувальник

Мистецтвознавець

15.

Директор магазину

Композитор

16.

Гірничий інженер

Біофізик

17.

Тваринник

Репетитор

18.

Маляр

Упорядник каталогів

19.

Мисливствознавець

Директор ринку

20.

Електротехнік

Карикатурист

21.

Біолог

Сімейний лікар

22.

Вірусолог

Контролер-касир

23.

Генетик

Менеджер

24.

Гідробіолог

Письменник

25.

Вихователь дитячого садка

Кресляр

26.

Інструктор з плавання

Начальник відділу збуту

27.

Медсестра/медбрат

Модель

28.

Складач текстів

Оптовий торговець

29.

Переписувач нот

Музичний аранжувальник

30.

Виконроб

Музикант

31.

Машиніст

Інженер-дослідник

32.

Кравець

Консультант служби знайомств

33.

Рульовий-моторист

Реєстратор

34.

Штукатур

Підприємець

35.

Садівник

Танцюрист

36.

Редактор наукового журналу

Вчитель

37.

Фізик-теоретик

Копіювальник креслень

38.

Іхтіолог

Банкір

39.

Вчений-теоретик

Художник з інтер'єру

40.

Викладач іноземних мов

Контролер якості продукції

41.

Фізіотерапевт

Менеджер по закупці

42.

Соціальний працівник

Художник-мультиплікатор

43.

Продюсер телебачення

Режисер